

Het kasteel d'Ursel in Hingene: van “maison de plaisance” tot hertogelijke “lieu de memoire”?

“Maison de plaisance” (ca. 1540 – 1973)

In Hingene, op de grens tussen het oude hertogdom Brabant en het graafschap Vlaanderen, ligt het kasteeldomein d'Ursel. Het is genoemd naar de familie d'Ursel en dat is geen toeval. Meer dan driehonderdvijftig jaar – of twaalf generaties – was het domein in het bezit van dezelfde hoogadellijke familie. Maar zowel het kasteel als de familie waren van veel bescheidener komaf¹.

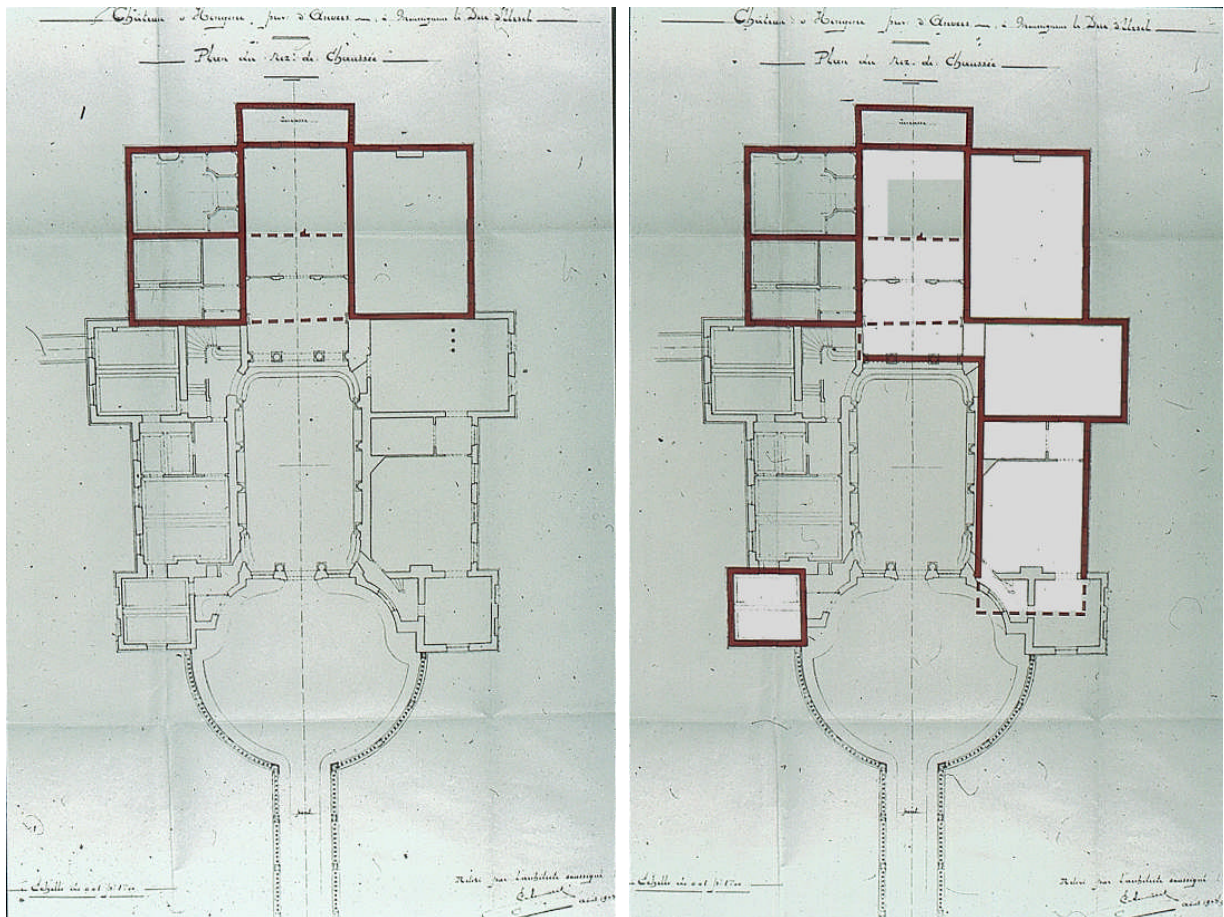
Halverwege de 16de eeuw was het hof van Hingene niet meer dan het *steyne huys* van Thibault Barradot, hoogbaljuw, ontvanger en rentmeester van het Land van Bornem. Het is mogelijk dat hij een volledig nieuw huis had laten bouwen, maar waarschijnlijk verfraaide hij een bestaande constructie. Op de begane grond van het rechthoekige gebouw waren er een kleurrijk geschilderde grote zaal en drie andere kamers. Eén daarvan had nog een opkamer boven een kelder met tongewelf. Het geheel was omgeven door een gracht. De resten van muren, haarden en vloeren van deze woning werden bij archeologisch onderzoek teruggevonden achteraan het huidige kasteel. Aan de basis van de indrukwekkende, 18de-eeuwse zomerresidentie ligt dus een relatief eenvoudig woonhuis van een rentmeester. Hij zou er trouwens vroegtijdig vertrekken. Geplaagd door financiële problemen – het rechtstreekse gevolg van grote uitgaven aan de Scheldedijken – moest Thibault Barradot in 1556 zijn *steyne huys ende hoff* verkopen.

De nieuwe eigenaar, ridder Dierick van de Werve (1519-1598), was een telg uit een Antwerps adellijk geslacht dat eeuwenlang een belangrijke rol speelde in de politieke geschiedenis van de stad². Zoals vele van zijn voorvaderen was ook hij schepen en vervulde hij twee maal het ambt van burgemeester. Door de verbouwingen van deze familie kreeg Hingene in de tweede helft van de zestiende eeuw kreeg het uitzicht van een adellijk buitengoed. Het huis van Barradot werd uitgebreid met een nieuwe vleugel en een grote, vrijstaande toren met duiventillen. Op de begane grond waren er een grote zaal, een grote salon, twee andere kamers, een galerij en een keuken. De eerste verdieping was ingedeeld in zes kamers en een aantal *solders* onder het dak. De omgeving van het kasteel omvatte nog geen siertuin, maar wel de typische onderdelen van een laatmiddeleeuws buitengoed: een neerhof, moestuinen, boomgaarden, visvijvers en bossen voor hakhoutbeheer, waarvan van de economisch-agrarische waarde belangrijker was dan de esthetische.

¹ Voor de geschiedenis van de familie d'Ursel: Baudouin D'URSEL, *Les Schetz. La Maison de Grobbendonk*, Bruxelles, 2004, 430 p. (Recueil de l'Office Généalogique et Héraldique de Belgique, LIV) en IDEM, *Les Schetz. La Maison d'Ursel*, Bruxelles, 2004, 524 p. (Recueil de l'Office Généalogique et Héraldique de Belgique, LV). Voor de geschiedenis van het kasteel van Hingene: Linda VAN DIJCK & Louis DE CONINCK, *Hingene - kasteel d'Ursel. Materieel-technisch vooronderzoek. Bouwgeschiedenis en buitenafwerking*, 1998 (onuitgegeven onderzoeksdossier). Voor de geschiedenis van het park: Katrien HEBBELINCK, *De tuinen van Hingene. Tussen Schelde, Rupel en Vliet*, Antwerpen, Openbaar Kunstbezit Vlaanderen, 2004, 64 p.

² Yves SCHMITZ & Alfons BOUSSE, *Les van de Werve: 800 ans d'histoire*, Brussel, 1988. Zie p. 256-263 voor Dierick van de Werve.

De omvorming van het eenvoudige woonhuis tot een volwaardig buitengoed was geen alleenstaand geval. Naarmate het belang van Antwerpen als metropool groeide, kochten steeds meer leden uit de rijke burgerij en de stadsaristocratie als statussymbool een tweede verblijf buiten de stad ³. Die 16de- en 17de-eeuwse *huysinghen van plaisantie* vormden een echte groene gordel, waarvan de sporen tot vandaag nog zichtbaar blijven in het landschap. Aan de basis van zo'n buitengoed lag vaak een laat-middeleeuwse (here)boerderij of een stenen woonhuis, zoals dat van Thibault Barradot.

Het grondplan van het 'steyne huys' van Thibault Barradot (ca. 1550) naast het grondplan van het buitengoed van de familie van de Werve (ca. 1600). Beide werden ingetekend op een 20ste-eeuws plan van het kasteel.

³ Jan MUYLLE, "De villa rustica rondom Antwerpen en het topografische landschap circa 1545-1585", in *Stadsgeschiedenis*, 4, 2009, p. 115-134.

In 1608 verkochten de Van de Werves hun *grootte schoone huysinghe van plaisantie, rondomme bewaert met een groot watere en optreckende brugge* aan Conrard Schetz (1553-1632). Hoewel zijn nakomelingen later de graven en hertogen d'Ursel zouden worden, stamde deze Conrard Schetz af van eenvoudige burgers uit Schmalkalden, een klein stadje in het Duitse Hessen. Tegen het einde van de vijftiende eeuw vestigden ze zich in Maastricht, Hasselt en Antwerpen. In de havenstad werkte Erasmus Schetz (1480-1550), de grootvader van Conrard, zich op tot een van de meest vooraanstaande handelaars en bankiers. Hij had contacten in heel Europa en de Nieuwe Wereld en handelde in metalen, wol, suiker en talloze andere goederen. Later zette hij ook financiële transacties op. Net zoals de Fuggers en de Tassis was Erasmus Schetz in staat om grote bedragen bijeen te brengen en die opnieuw te ontlenen aan koningen en keizers. Ongetwijfeld was het daarom dat keizer Karel V hem in 1527 verhief in de adelstand. Net zoals Dierick Van de Werve en andere rijke burgers investeerde Erasmus nadien in de aankoop van bijna tweehonderd hectare grond, verspreid over de wijde omgeving van Antwerpen. In 1545 – hij was toen de zestig al voorbij – kocht hij ook de heerlijkheid en het kasteel van Grobbendonk. Uiteindelijk was de handelaar een heer geworden. Na zijn overlijden in 1550 werd Erasmus begraven in het koor van de priorij Onze-Lieve-Vrouw-Ten Troon, gelegen in zijn heerlijkheid Grobbendonk.

In de jaren 1550 en 1560 leidden de vier zonen van Erasmus Schetz de familie naar het toppunt van haar rijkdom en macht. Gaspar (1513-1580), Melchior (1516-1577), Balthasar (1520-1586) en Conrard (1527-1577) bleven handelen en bankieren, maar bekleedden ook publieke functies in het Antwerpse stadsbestuur, als schepenen en schatbewaarder. De oudste zoon Gaspar werd koninklijk schatbewaarder. Tegelijkertijd breidden de broers de erfenis van hun vader uit met een indrukwekkend aantal dorpen en heerlijkheden. Stroomopwaarts langs de Schelde en de Rupel kochten ze Hoboken, Heindonk, Willebroek, Boom, Ruisbroek, Rumst, Hingene, Haasdonk, Wintam en Eikevliet. Later kwamen daar nog Schoten, Wommelgem, Wechelderzande, Lille, Heist-op-den-Berg, Gestel en vooral de oude baronie Wezemaal bij. Het is opvallend dat de Schetzen niet alleen de gronden verwierven, maar ook de bijhorende heerlijke rechten, cijnz en tienden. Zo stichtten ze uitgestrekte domeinen, waar ze ook de effectieve macht hadden. Ze investeerden hun fortuin in het feodale systeem en kozen generatie na generatie steeds hoger geplaatste huwelijkspartners. Rond 1560 konden de Schetzen zich daardoor meten met de meest illustere en rijkste families van de oude adel.

Dat streven naar adellijke erkenning en anciënniteit komt misschien nog het beste tot uiting in de oude burchten, waar de heren verbleven als ze hun feodale domeinen bezochten. De binnenhuisinrichting werd aan het moderne wooncomfort aangepast, maar naar buiten toe werd het feodaal uitzicht van met hoektorens, ophaalbrug en grachten angstvallig bewaard en zo nodig gerestaureerd. De zakenadel identificeerde zich maar al te graag met de militaire adel en de ridderlijke glorie van een oud slot⁴. Ook Gaspar Schetz, de oudste zoon van Erasmus, erfde de burcht van Grobbendonk, en verwierf zelf

⁴ Paul JANSSENS, "Châteaux forts et châteaux de plaisance dans l'espace belge: de la noblesse médiévale à la noblesse moderne", in J. PONTET, M. FIGEAC & M. BOISSON eds., *La noblesse de la fin du XVIe au début du XXe siècle, un modèle social?*, Anglet, 2002, tome 1, p. 395-410; Paul JANSSENS, "Brabantse kastelen geportretteerd, 15de-18de eeuw", in *Met Passer en Penseel. Brussel en het oude hertogdom Brabant in beeld*, Brussel, 2000, p. 58-66.

die van Wezemaal. Zijn broer Melchior kocht een oude *hoffende speelhuys* in Schoten, en de derde zoon, Balthasar, resideerde in een “belle, grande, haulte cour” in Hoboken. Alleen de jongste broer Conrard betrok een nieuw gebouwd buitengoed in Wommelgem.

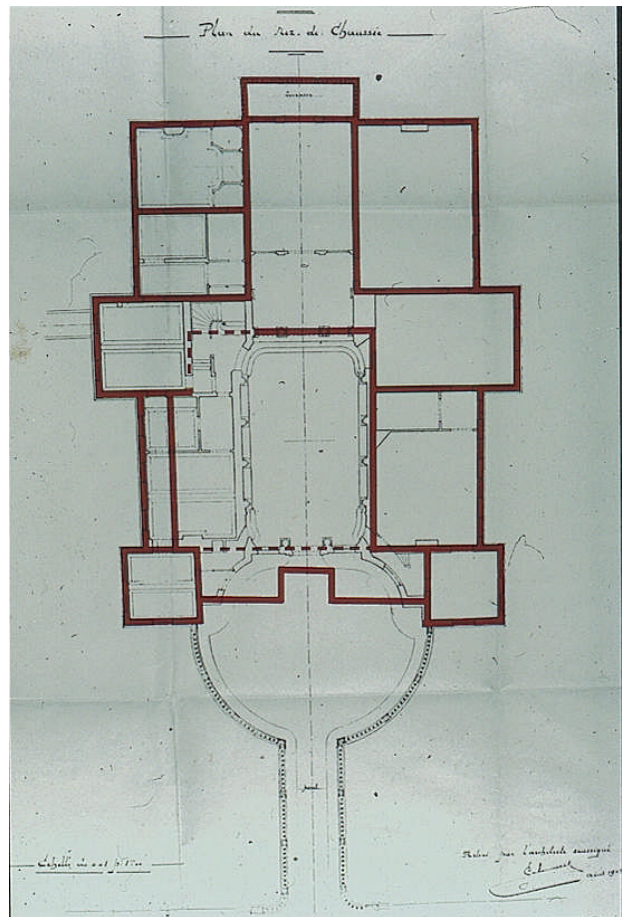
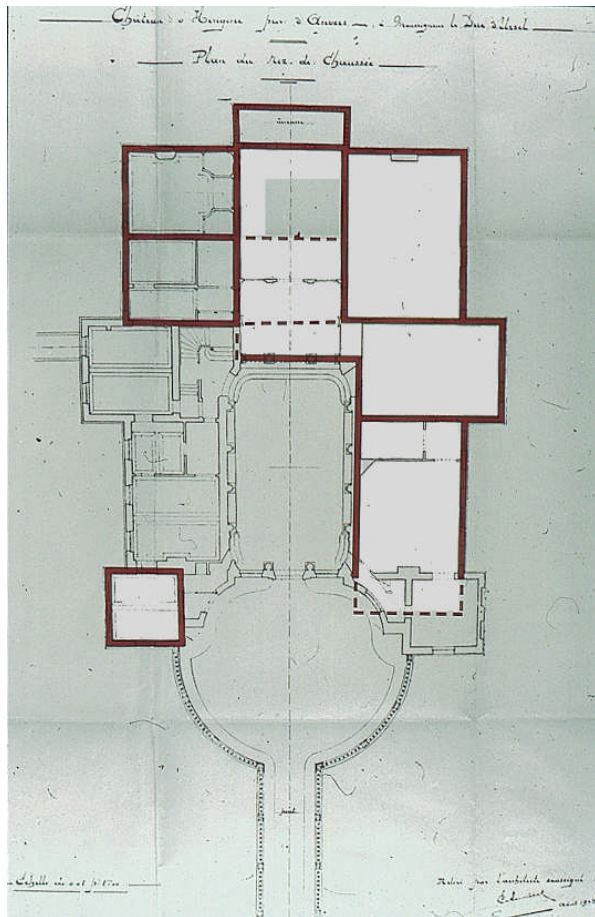
De aankoop van gronden en buitenverblijven – zelfs al waren het burchten – betekende echter niet dat de Schetzen het vermeende ‘verraad van de burgerij’ pleegden. Integendeel: hun grondbezit verhoogde hun kredietwaardigheid en de zakelijke activiteiten bleven de veruit voornaamste bezigheid van de familie. Dat veranderde pas wanneer de economische conjunctuur omsloeg. Vanaf 1568 had Antwerpen zwaar te lijden onder de Opstand. Het waren die grote politieke, religieuze en economische problemen die een einde maakten aan de handels- en bankiersactiviteiten van de Schetzen⁵. Noodgedwongen transformeerde de volgende generatie zich van zakenadel tot ambtsadel. Gaspar Schetz en zijn echtgenote Catharina van Ursel, telg uit een oude Antwerpse schepenfamilie, hadden maar liefst zes zonen. Door een kluwen van onderlinge erfenissen, giften en verkopen, werden de bezittingen (en de familie) uiteindelijk gesplitst in twee takken. De ene tak erfde – onder andere – de kastelen en heerlijkheden van Grobbendonk en Wezemaal, later nog uitgebreid met grote bezittingen rond het kasteel van Durbuy. De tweede tak verwierf Hoboken. Het kasteel en de heerlijkheid van Schoten verdwenen via de dochter van Melchior Schetz uit de familie.

De stamvader van de Hobokense tak, Conrard Schetz (1553-1632), werd net als zijn vader ambtenaar in dienst van de Spaanse koning. Hij sloot bovendien een schitterend huwelijk met de dochter van Jean de Richardot, de voorzitter van de Geheime Raad en de belangrijkste raadsheer van de aartshertogen Albrecht en Isabella. Op voorspraak van die machtige schoonvader werd zijn heerlijkheid in 1600 verheven tot baronie en was de nieuwbakken baron van Hoboken van 1605 tot 1609 ambassadeur van de aartshertogen in Londen. Naar goede familietraditie kocht ook Conrard gronden en heerlijkheden, vooral rond Oostkamp, waar het zoveelste domein werd gesticht. Hij verwierf verder het herenhuis op de Brusselse Houtmarkt, dat eeuwenlang de indrukwekkende stadsresidentie zou blijven. De familie zou echter haar Antwerpse wortels niet verloochenen: tot op het einde van de 17de eeuw bezaten ze er ook een “hotel de ville” bij de Sint-Jorispoort. In 1608 tot slot sloeg Conrard Schetz zijn slag in Hingene: via een tussenpersoon (wegens zijn verblijf in Londen) breidde hij er zijn bezit uit met 63 hectaren grond en een kasteel. De heerlijkheid Hingene was al sinds 1559 in het bezit van de Schetzen, maar het bijhorende buitenhuis was al die tijd in handen gebleven van de familie Van de Werve. Na de verwerving van het “maison de plaisance” werd ook Hingene een volwaardig feodaal domein, met een uitgestrekt grondbezit, heerlijke rechten een gepast buitenverblijf voor de adellijke eigenaar.

Na zijn terugkeer uit Engeland liet Conrard Schetz grootscheepse werken uitvoeren in Hingene. Zo werden het kasteel en het domein aangepast aan de heersende mode én de verhoogde sociale status van zijn eigenaar. De grachten werden opnieuw uitgegraven en er werd een tweede toren bijgebouwd.

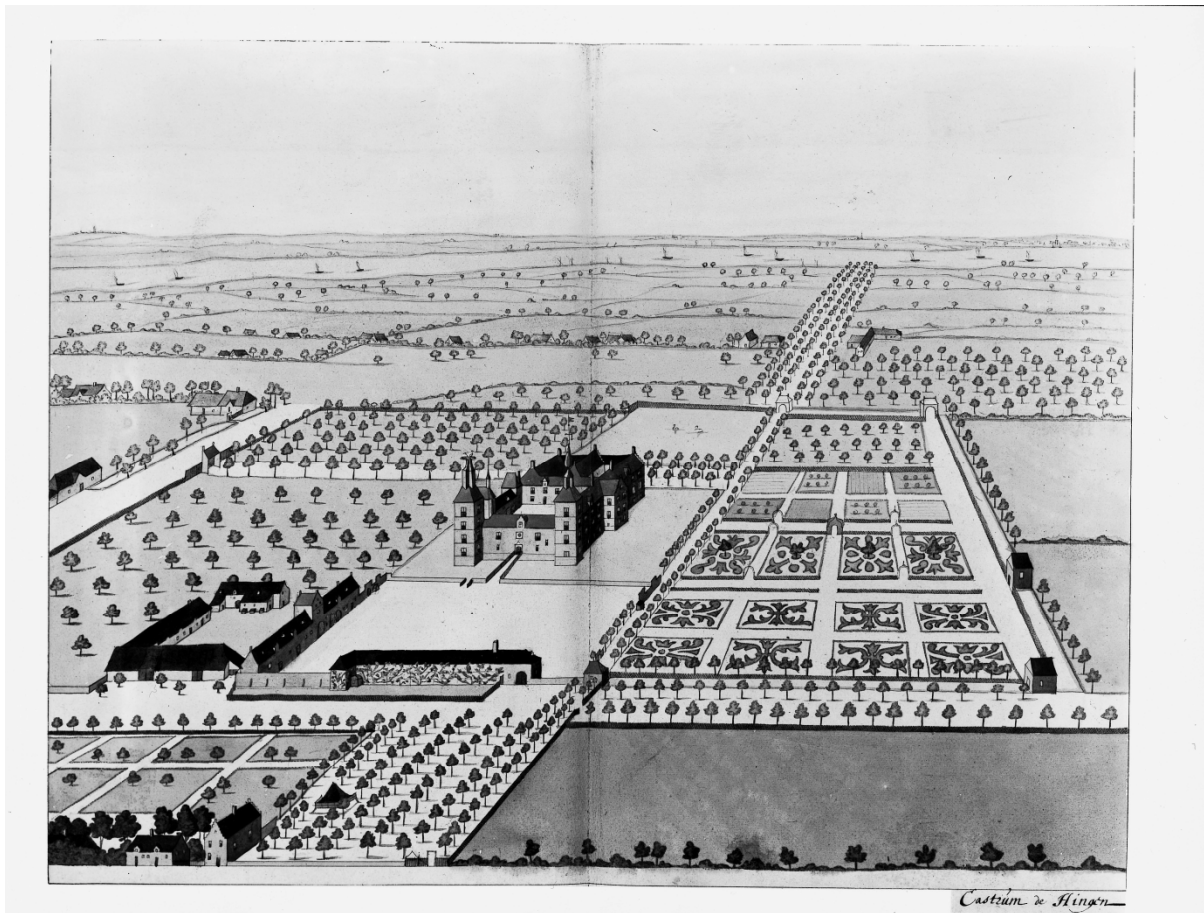
⁵ Hugo SOLY, “Het ‘verraad’ der 16de-eeuwse burgerij: een mythe?”, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 86, 1973, p. 262-280; Karel DEGRYSE, “Fortuin en sociaal prestige. Enkele beschouwingen over het verraad van de burgerij tijdens het Ancien regime”, in *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 3, 1977, p. 283-293.

Een rechthoekige voorbouw verbond beide torens en de linkervleugel werd vervolledigd met onder andere een galerij. Een aanpassing met grote symbolische betekenis was het verplaatsen van de hoofdingang: tot dan toe lag die in de noordelijke gevel, gericht naar de Schelde. Conrad Schetz liet de toegang tot het kasteel verplaatsen naar de zuidgevel, de kant van het dorp.

Het grondplan van het buitengoed van de familie van de Werve (ca. 1600) en het grondplan van het kasteel van Conrad Schetz (ca. 1620). Beide werden ingetekend op een 20ste-eeuws plan van het kasteel.

In het tweede kwart van de 17de eeuw had het kasteel het uitzicht verkregen dat Sanderus rond 1645 weergaf in zijn *Flandria Illustrata*: een gebouw in traditionele bak- en zandsteenstijl, met trapgevels en kruisvensters, vier vleugels om een vierkante binnenplaats en geflankeerd door twee torens. Het interieur werd rijkelijk ingericht met goudleer en wandtapijten, in combinatie met muurschilderingen. In rechtere vleugel bleven uit deze periode enkele schilderijen van zuilen en rankwerk van bloemen en vruchten in rode en gele okerkleur bewaard. Naast het kasteel werd een siertuin in renaissancestijl aangelegd. De tuinkamers werden omsloten door een begroeid latwerk, hekken en poortjes, verfraaid met decoratieve perken in buxus en middenin voorzien van een kleine snoeivorm als uitschieter. Voor de vroegste tuin van Hingene vermelden rekeningen in het familiearchief omstreeks 1626 *piramiden*, *prieelkens* en *vergulde coppekens*, verwijzend naar het loofwerk en de snoeivormen.

Sanderus' Flandria Illustrata, het Castrum de Hingene omstreeks 1645.

In tegenstelling tot de burchten van zijn vader Gaspar en zijn ooms Melchior en Balthasar, maakte Conrard Schetz van Hingene een modern buitenverblijf, dat helemaal bij de tijd was. Zijn neef Antoine Schetz deed trouwens net hetzelfde in Grobbendonk. De oude vesting was er in 1578 verwoest en hij liet ze dertig jaar later opnieuw opbouwen als een modieus kasteel⁶. Langzaam maar zeker deed de voormalige zakenadel dus afstand van de (verbouwde) burchten: ze werden modebewust en ze wilden dat tonen aan de buitenwereld. Vanaf de 17de eeuw waren versterkte kastelen ook geen vereiste meer om zich te identificeren met de adel. De militaire elite die ze eens was, had immers het gezelschap gekregen van talrijke geadelde raadsheren, ambtenaren en zakenlieden⁷. Maar Conrard en zijn neef Antoine bevonden zich rond 1610 duidelijk nog in een overgangsfase. Ondanks hun verbouwingen in Hingene en Grobbendonk, bleven de oude kastelen van Hoboken en Wezemaal nog tot het einde van de 17de eeuw de belangrijkste residenties op het platteland.

Op dat moment had Conrard zijn familienaam Schetz al jaren vervangen door die van zijn belangrijkste heerlijkheden. Aanvankelijk stond hij bekend als heer van Hingene (of kortweg "Hingene"), na 1600 werd dat baron van Hoboken. Maar vanaf 1617 zou de naam Schetz ook officieel

⁶ Baudouin D'URSEL, "Grobbendonk : morphologie d'une seigneurie du XVIIe au XVIIIe siècle", in *Recueil de l'Office Généalogique et Héraldique de Belgique*, 34, 1984, p. 42-114.

⁷ Zie ook: Paul JANSSENS, "Châteaux forts" op. cit..

verdwijnen voor Conrard en zijn nakomelingen. In dat jaar werd hij geadopteerd door een halfzus van zijn moeder, de grootmeesteres van het Antwerpse begijnhof, Barbara van Ursel. Zij was de laatste van een tak van haar geslacht en neef Conrard was bereid zich te ontfermen over haar naam, haar wapenschild en haar fortuin. Zo werd Conrard Schetz Conrard van Ursel en naarmate de jaren verstreken hoe langer hoe meer “d’Ursel”.

De nakomelingen van Conrard d’Ursel klommen verder op in de adellijke hiërarchie. Zijn gelijknamige zoon Conrard (1592-1659) werd naast amman van Antwerpen en lid van de Staten van Brabant ook hofmeester van landvoogd Leopold-Willem en diens opvolger don Juan van Oostenrijk. Zijn goede contacten met deze Oostenrijks-Habsburgse landvoogden droegen er waarschijnlijk toe bij dat hij in 1638 door keizer Ferdinand III werd verheven tot graaf van het Heilig Roomse Rijk. Dat was bijzonder, want in principe kon enkel de Spaanse koning zijn onderdanen in de Nederlanden promoveren. Er was dan ook een officiële regularisatie nodig, die de graaf enkele maanden later al zou ontvangen. Door dit handige manoeuvre verkreeg Conrard d’Ursel een erg hoge titel, die waarschijnlijk minder te maken had met zijn ambtelijke verdiensten, dan met zijn connecties aan het hof en (vooral) zijn vermogen. Naar goede gewoonte breidde immers ook Conrard het familiebezit verder uit met een kasteel in Sint-Joost-ten-Node en het kasteel en de heerlijkheid van Hermalle, in het prinsbisdom Luik. Beide buitenhuizen werden bewoond door jongere zonen of dochters, die het later terugschonken aan hun oudere broer. Hoboken bleef de residentie van het familiehoofd, hoewel ook Hingene werd gebruikt voor representatieve ontvangsten. Zo bracht koningin Christina van Zweden, op doorreis in de Nederlanden, in 1654 een bezoek aan ‘Inghen’. In een brief naar Rome sprak de pauselijke internuntius Mangelli over het heerlijk buitenverblijf van de graaf d’Ursel in de buurt van Antwerpen, waar de koningin werd ontvangen en behandeld met veel pracht en praal (*luogo delizioso del C.e d’Ursel in vicinanza d’Anversa, ove fù ricevuta e trattata con molta magnificienza*).

De zoon van Conrard, François (1626-1696), werd al op jonge leeftijd voorbestemd voor een militaire carrière. Dat was niet verwonderlijk in een tijd waarin de talloze conflicten tussen Spanje, Frankrijk en de Verenigde Provinciën vooral werden uitgevochten in de Zuidelijke Nederlanden. Bovendien had ook de andere tak van de familie – die Schetz de Grobbendonk was blijven heten – al verschillende militairen voortgebracht. Maar misschien was er toch meer aan de hand. Nadat ze fortuin hadden gemaakt in de handel, gingen de voorouders van François ook functies bekleden in het stads- en landsbestuur. Al bij al bleven het echter bescheiden ambten: de belangrijkste bestuursorganen, zoals de Collaterale Raden of de Grote Raad van Mechelen, hebben nooit binnen hun bereik gelegen. Daarom lijkt het halverwege de 17de eeuw tijd voor een atypische ommezwaai: van een ambtsadellijke familie – die het talent miste om de echte top te bereiken – werden de d’Ursels een succesvolle dynastie van militaire adel. Omdat officieren zelf de kosten van hun regiment moesten dragen, hadden ze met hun grote vermogen meteen een streepje voor op de concurrentie. De strategie werkte onmiddellijk: François d’Ursel werd achtereenvolgens kapitein, kolonel en generaal in het leger van de Spaanse koning Karel II.

Daarmee was de familie definitief opgeschoven van de “noblesse de robe” naar de “noblesse d’*épee*”. Tot op het einde van de 18de eeuw zouden zijn nakomelingen belangrijke functies bekleden in het Spaanse en later het Oostenrijkse leger. De zoon van François, Conrard-Albert d’Ursel (1665-1738) was zelfs een echte ijzervreter. Hij was nog maar een kleuter, toen zijn vader hem de post van kapitein van een infanteriecompagnie kocht. Uiteraard betekende dat nog geen actieve dienst, maar het bezorgde de jonge graaf alvast enkele jaren anciënniteit, die later van pas konden komen bij bevorderingen. Hij vocht in Hongarije, Oran, Spanje en Italië, werd luitenant-kolonel en rekruteerde een eigen compagnie van musketiers te paard. De Spaanse Successieoorlog (die uitbrak na het kinderloze overlijden van de Spaanse koning Karel II) bracht Conrad-Albert vanaf 1704 terug naar de Nederlanden.

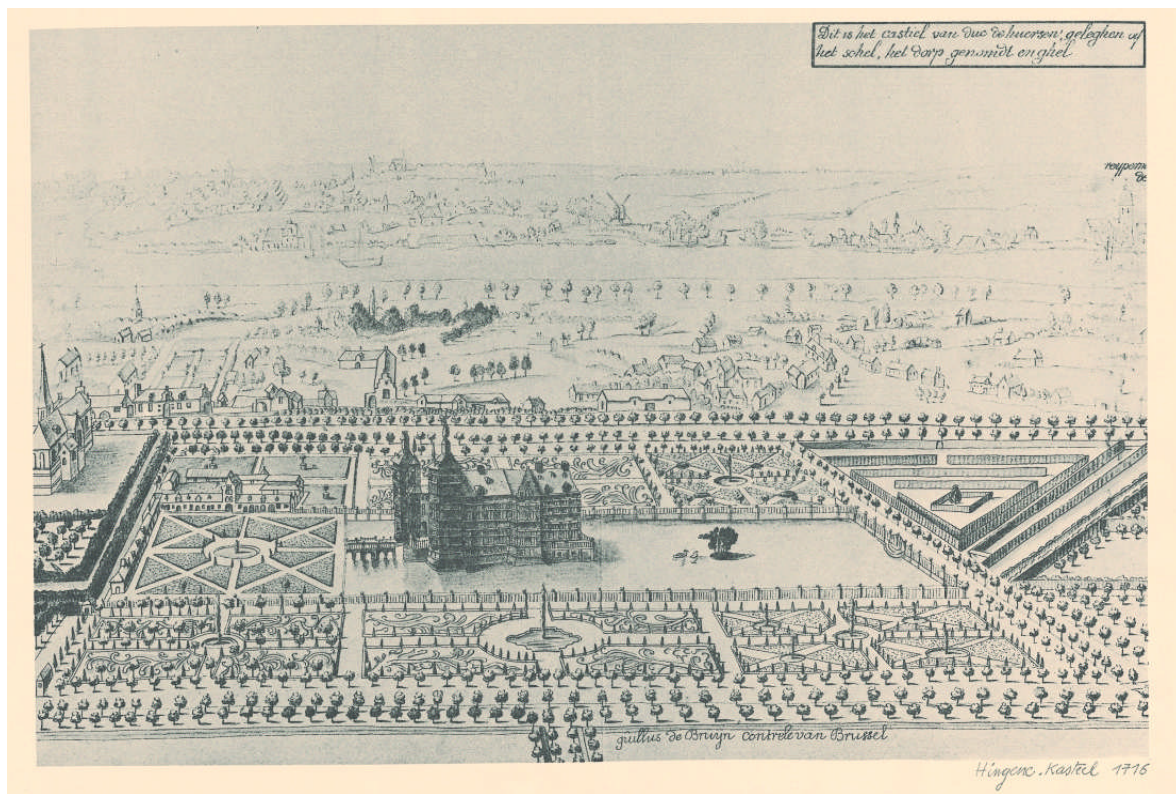
Conrard-Albert, eerste hertog d’Ursel (1665-1738)

Veruit het grootste deel van zijn tijd besteedde hij aan het zoeken van een geschikte echtgenote: een vrouw van goeden huize die hem een erfgenaam kon schenken en zijn familie verder kon optillen in de adellijke hiërarchie. Hij vond haar in de persoon van Eleonora, prinses de Salm (1678–1737). Zij stamde uit een oud en roemrijk geslacht dat rechtstreekse banden had met de hoven van Europa. Voor de graaf d’Ursel was het de gedroomde alliantie en ook de prinses de Salm was niet afkerig, maar haar familie vond Conrard-Albert ver beneden hun waardigheid. Begin 1713 kwam er een intense briefwisseling op gang tussen de toekomstige echtelieden, hun familieleden, vrienden en kennissen ⁸. Met alle mogelijke argumenten pleitten ze voor dan wel tegen het geplande huwelijk, maar de sociale positie van de bruidegom bleef de kern van het probleem. Wanneer een invloedrijke tante van Eleonora hoorde over de “intrigue secrete avec un certain Comte D’ursel”, schreef ze haar een lange brief over “un homme au dessous de vous”, “un parti qui ne vous convenoit pas” en “une alliance ne pouvant faire honte ala maison par la grande inegalité quil ij a entre vous et luij”. De broer van Eleonora sloot haar zelfs op in haar torenkamer. Na een lange en bitse strijd, waarbij zelfs een huwelijk met de handschoen werd gesloten, haalde Conrard-Albert zijn slag thuis. In april 1714 kon hij zijn echtgenote in Hingene ontvangen.

In het begin van de 18de eeuw kreeg die residentie geleidelijk de voorkeur op het oude kasteel van Hoboken. Sinds zijn terugkeer uit Spanje had Conrard-Albert het Hingense buitengoed laten verfraaien tot “la plus jolie maison de ce pays”, aldus zijn plaatselijke rentmeester. Onder leiding van de Franse architect Jean Beaucire kreeg het zijn huidige grondplan. De honderd jaar oude voorbouw

⁸ Hippolyte D’URSEL, *Conrard-Albert d’Ursel et Eléonore-Elisabeth de Salm, 1713 - 1721: roman familial*, s.l., 1928.

werd vervangen door een inspringende, gebogen façade in barokstijl, bekroond met een balustrade en voorzien van een mansardedak met “oeil de boeufs”. De linkervleugel en de brug werden gesloopt en opnieuw opgebouwd, de voormalige binnenplaats werd overdekt en in het gebouw geïncorporeerd. In de plaats van de bak- en zandsteen kreeg het kasteel uniforme, bepleisterde gevels en de kruisvensters werden vervangen door rechthoekige, met luiken afsluitbare ramen. Na deze verbouwingen werd de woonfunctie, die zich tot dan toe vooral in de rechtervleugel (“le vieux quartier”) situeerde, uitgebreid tot de nieuwe linkervleugel. De voormalige binnenplaats was getransformeerd tot “grand salon”. Goudleer en wandtapijten werden vervangen door zijden, katoenen en wollen wandbespanningen, behangpapier, marmerimitaties en olieverfschilderijen. Rond het vernieuwde kasteel uit 1713-1714 verscheen een typisch Franse baroktuin met parterres, waterpartijen en fontein, opgesmukt met balustrades, vazen en beeldhouwwerk. Voor het eerst werd het parkdomein als één concept bekeken, waarin zelfs de moestuin werd geïntegreerd en dat volledig omringd werd door een grachtenpatroon.

Het kasteel van Hingene in 1716, na de werkzaamheden onder leiding van Jean Beaucire (pentekening van Guillaume de Bruyn).

Dankzij de familiebanden van Eleonora de Salm slaagde Conrard-Albert er – zoals gepland – in om een trapje hoger te klimmen op de adellijke ladder. In 1717 werd de baronie Hoboken verheven tot hertogdom en werd Conrard-Albert naast graaf d’Ursel ook hertog van Hoboken. Quasi onmiddellijk liet hij zich echter aanspreken met de samentrekking “hertog d’Ursel”. Maar niet alleen zijn prestige, ook zijn fortuin zou aanzienlijk toenemen. In 1726 erfde Conrard-Albert de bezittingen van de andere familietak, die na meer dan honderd jaar uitstierf met het kinderloze overlijden van Charles-Hubert

(Schetz) de Grobbendonk (1652-1726). De domeinen in Grobbendonk, Wezemaal, Heist-op-den-Berg en Durbuy werden opnieuw verenigd met die van Hingene, Hoboken en Oostkamp. Een vooruitziende graaf van Grobbendonk schreef het al in 1699: “Nos biens ioints ensemble rendront notre famille une des plus puissante de ce pays”. Wat hij niet wist, was dat die uitzonderlijke concentratie van bezit bovendien meer dan honderddertig jaar zou standhouden.

In hetzelfde jaar waarin de langverwachte hertogstitel gevierd werd, kregen Conrard-Albert en Eleonare de Salm – respectievelijk 52 en 39 jaar oud – hun enige zoon. Net als zijn vader werd Charles d’Ursel (1717-1775) militair. Hij verdiende zijn sporen in de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748) en de Zevenjarige Oorlog (1756-1763). Uiteindelijk werd hij generaal-majoor in het keizerlijke leger en militair gouverneur van Brussel. Al die tijd leefde de hij op grote voet in Brussel, Wenen en Parijs. Op iets té grote voet, want de tweede hertog kende niets dan financiële problemen. Dat belette hem niet om tussen 1761 en 1765 het barokke kasteel van Hingene nogmaals aan te passen aan de heersende mode, dit keer het classicisme.

Charles, tweede hertog d’Ursel (1717-1775)

Voor de heraanleg engageerde Charles d’Ursel de Italiaan Giovanni Nicolano Servandoni (1695-1766), die als architect, schilder en decorbouwer carrière had gemaakt in Londen en Parijs. De grote aandachtstrekker van zijn ontwerp was de vernieuwde – okergele – gevel. Dat gevelconcept was geïnspireerd op Palladiaanse voorbeelden en opgebouwd volgens de regels van het classicisme: een symmetrische aanleg met centraal een inspringende, gebogen inkompartij en een strakke gevelbeploistering, met rijen van witte luiken. Tussen 1761 en 1765 werden de torenspitsen vervangen door lagere tentdaken, voor het oog verborgen achter een balustrade. De voorgevel werd verhoogd en eveneens bekroond met een balustrade. Dankzij deze ingrepen maakte het kasteel een bijzonder homogene indruk: het leek alsof het in één keer was ontworpen en gebouwd. Niets is echter minder waar: gespreid over meer dan tweehonderd jaar hebben verschillende bouwfases het bescheiden *steyne huys* getransformeerd in een elegant paleis.

Het hedendaagse kasteel d'Ursel, met de opvallende voorgevel van de hand van Servandoni.

Na een renaissance- en een baroktuin, tekende Servandoni een op het classicisme geënte tuinaanleg. Hij sleutelde tegelijk aan de ontvangst op het domein. Tot dusver betraden bezoekers het domein langs de zijkant, om via het neerhof het kasteel te bereiken. Servandoni verlegde de toegang naar de zuidzijde, in de as van het kasteel. Zo ontstond er een centrale zichtas, met de vernieuwde gevel als absolute blikvanger. Ook het interieur werd grondig onder handen genomen. Op de begane grond ontwierp Servandoni representatieve ruimten, waar het sociale leven zich afspeelde: een inkomhal met marmeren vloeren en stucwerk, een eetkamer met spiegelwanden, een nieuwe bibliotheek en salons met grote spiegels tussen de ramen. In tegenstelling tot de ostentatieve luxe beneden, werd er op de eerste verdieping gekozen voor een functionele gerieflijkheid. Familieleden en gasten konden er beschikken over negen “appartementen”, geordend rond een centrale gang. De belangrijkste kamer in zo'n appartement was de slaapkamer, met een eigen open haard, een marmeren schouwmantel en een grote spiegel. Elke slaapkamer was bovendien voorzien van een alkoofruimte: een rechthoekige uitsparing in de muur, waar een bed werd geplaatst. Verder omvatte elk appartement twee of drie kleinere kamertjes, die dienst deden als garderobe, “cabinet de toilette” of kamer voor de meid of knecht. Plafonds, vloeren, lambriseringen, deuren, alkoeven, ramen en kasten vormen één decoratief ontwerp, in een eerder sobere classicisme. Op die manier ontstond een bijzonder harmonieus geheel, dat tot vandaag bijna ongewijzigd bewaard is gebleven. Bijzonder typerend was ook het systematische gebruik van bedrukte Indische en Europese katoenen in de lambriseringen, al van bij het begin aangevuld met Chinese prenten en papierbehangsels.

Zo werd Hingene een kasteel op mensenmaat, waar de hertog, zijn familie en zijn gasten in de zomer kwamen genieten van “la vie de campagne”. De dagboek notities van Johan, graaf von Zinzendorf und Pottendorf (1739-1813) zijn de perfecte illustratie ⁹. Twee keer logeerde Zinzendorf in Hingene. De eerste keer werd hij uitgenodigd op het midzomerfeest. 24 juni 1769 was een regenachtige dag. De graaf vertrok om halfzeven met een gehuurd vierspan uit Brussel en arriveerde kort na elven op het kasteel. Daar werd hij hartelijk begroet door Charles d’Ursel, zijn drie volwassen kinderen, zijn zus en haar schoonbroer. Ze hadden al bezoek van graaf Joseph de Ferraris, baron Guillaume de Felz, de president van de Rekenkamer Louis de Wavrans en zijn broer Henri, die raadsheer was bij de Geheime Raad. Na de mis en het diner brachten dansende boerinnen een bloemenhulde, waarna de mannen van het adellijke gezelschap een wandeling maakten op de Scheldedijk. ‘s Avonds werd er gekaart en gesoupeerd. Ook de volgende dagen werd er gewandeld, onder meer naar de jacht in Eikevliet en op de dijk van Bornem, waar men een mooi uitzicht had op Rupelmonde, Temse en de Sint-Bernardusabdij. Zinzendorf, die door de hertog in het kasteel werd rondgeleid, was erg gecharmeerd door de kamerindeling van de appartementen die met fraai behang waren opgefleurd. Ook de kamers onder het dak oogden mooi. Zelf logeerde hij in een appartement op de eerste verdieping, bestaande uit een vertrek met een kast en een alkoof, een toiletkamer, een garderobe en een chambrette voor de knecht.

Toen Zinzendorf in mei 1770 voor de tweede keer in Hingene verbleef, was het redelijk mooi weer, maar frisjes. Op 22 mei nam hij de boot van Brussel tot Tisselt. Omdat de schuit van Willebroek nog niet was toegekomen, ging het van daar met de koets over Kalfort en Eikevliet naar Hingene. Hij trof er opnieuw een bont gezelschap uit de Brusselse society aan, waaronder mademoiselle de Cardos, die in alle eerbaarheid met de vrijgezellen de Wavrans samenwoonde. Op de tweede dag van zijn verblijf ging Zinzendorf met baron de Felz naar Temse, waar hij in het atelier van beeldhouwer Nijs een zeer gelijkende buste van de hertog zag en waar hij bij madame Renard kant kocht. Daarna bezocht hij Sint-Niklaas. Op 24 mei maakte hij ‘s morgens opnieuw een uitstap naar de Sint-Bernardusabdij en vergezelde hij de dames die de verwachte prinses de Ligne door de velden tegemoet wandelden. ‘s Anderendaags ging hij weer naar Brussel, maar op 27 mei was hij terug voor het diner. De uitstap van 28 mei naar het kasteel van Hoboken werd een afknapper. Het begon mooi met een bezoek aan het kasteel en enkele andere buitenhuizen in de buurt. Tijdens het diner in Hoboken kwam de stemming erin. De graaf de Bournonville stootte een karaf om op de graaf de Ligneville en zelf werd Zinzendorf nadien door de prinses de Ligne verleid om te diep in het glas te kijken. Het gezelschap was erg uitgelaten en de terugweg werd – begeleid door muzikanten – al dansend afgelegd. Zelfs hij had gedanst. Op 30 mei werd de prinses de Ligne tot Willebroek uitgeleide gedaan en ‘s namiddags was er een uitstap naar Puurs.

⁹ J. K. C. H. VON ZINZENDORF, *Journal: chronique belgo-bruxelloise 1766-1770* (Nouvelles annales Prince de Ligne. Hors série 2), Hayez, Bruxelles, 1991.

Ook de derde hertog d'Ursel, Wolfgang-Guillaume (1750-1804), genoot van zijn landgoed in Hingene. In een van zijn brieven noemde hij het "een aangename verblijfplaats voor de toekomst". In de jaren 1780 liet hij het kasteel verder verfraaien, zonder fundamenteel te raken aan het ontwerp van Servandoni, en plande hij de bouw van een schitterend paviljoen aan de Schelde. Het contrast met Hoboken kon niet groter zijn. "Le chateau coute infiniment de reparations. On pourroit le démolir, et vendre les matériaux, qui seront assez considerables, nommément pour le fer, le plomb, la charpente et les pierres de taille. On pourroit les vendre publiquement", schreef de intendant van de hertog in 1788 ¹⁰. Drie jaar later werden het kasteel en de bijgebouwen verkocht aan een aannemer, die alles zou afbreken en voor eigen rekening verkopen.

Wolfgang-Guillaume, derde hertog d'Ursel (1750-1804)

Net zoals zijn vader, grootvader en overgrootvader maakte Wolfgang-Guillaume carrière in het Oostenrijkse leger. Hij was meteen de laatste van zijn soort: met zijn zoon en opvolger, Charles-Joseph, vierde hertog d'Ursel (1777-1860), begon een nieuw tijdperk. Charles-Joseph – bijgenaamd Pips – was twaalf toen de Brabantse Omwenteling uitbrak, vijftien toen de Franse revolutionairen een eerste keer de Nederlanden veroverden, achttien toen ze geannexeerd werden bij Frankrijk en tweeëntwintig toen Napoleon aan de macht kwam. De tijd was niet echt gunstig voor een militaire roeping voor adellijke jongeren. Bovendien was hij erg bijziend en werd hij daardoor vrijgesteld van militaire dienst. Zo eindigden vier generaties van "noblesse d'épée" bij Charles-Joseph. Maar hij gaf wel meteen de nieuwe marsrichting aan: die van de "service publique" in de nieuwe bestuursorganen die door de Fransen werden ingevoerd en nadien behouden bleven. In 1804 werd hij burgemeester van Hingene en in 1809 van de stad Brussel. Bij de oprichting van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden in 1814 benoemde koning Willem van Oranje hem tot minister. Hij besloot zijn politieke carrière als senator in het jonge België. Ook zijn zoon Leon, vijfde hertog d'Ursel (1805-1878) en zijn kleinzoon Joseph, zesde hertog d'Ursel (1848-1903) werden Antwerps provincieraadslid, burgemeester van Hingene en senator. Joseph bracht het zelfs tot voorzitter van die Hoge Vergadering en gouverneur van Henegouwen ¹¹. Als adellijke grootgrondbezitters – met een eigendom van ongeveer 5.000 hectaren – behoorden ze uiteraard tot de katholieke partij.

¹⁰ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Archief d'Ursel, R 106 (Observations faites à Hingene dans mon voyage de 1788).

¹¹ Raoul DU SART DE BOULAND, *Le duc d'Ursel 1848-1903*, Casterman, Tournai, 1904.

Leon, vijfde hertog d'Ursel (1805-1878)

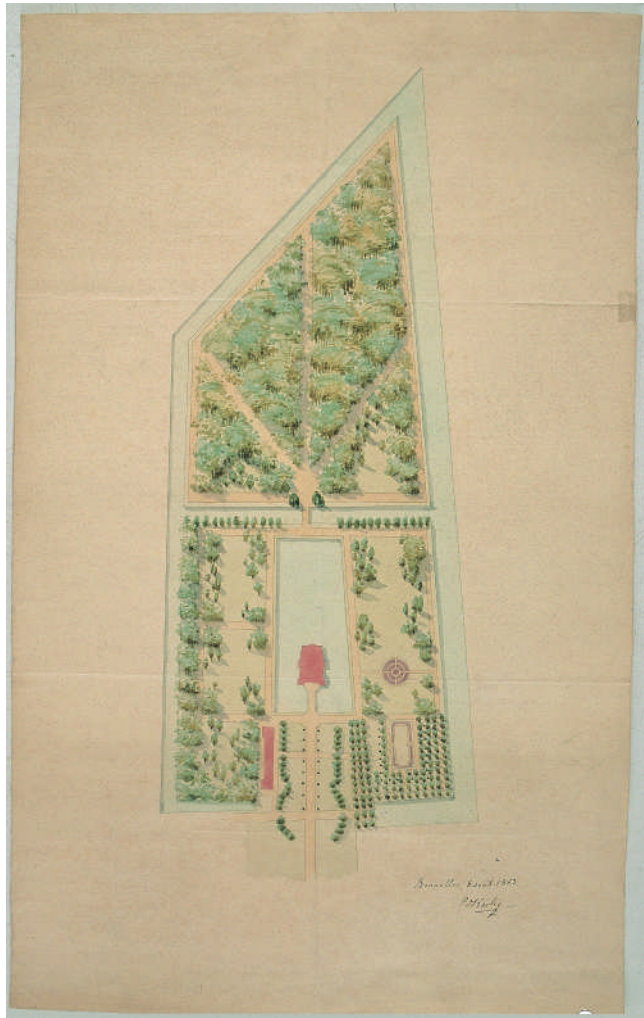
Joseph, zesde hertog d'Ursel (1848-1903)

Het kasteeldomein van Hingene bleef de zetel van de familie en er groeide een nauwe band met het dorpsleven¹². Dankzij de betere trein- en bootverbindingen met Brussel verbleven de hertogen er vaker. Ze resideerden bovendien pal in het centrum van de gemeente, in de onmiddellijke buurt van de kerk, het kerkhof, de pastorie, het gemeentehuis, de gemeenteschool voor de jongens en de zustersschool voor de meisjes. De d'Ursels waren erevoorzitter of erelid van talloze verenigingen, gulle mecenas en promotor van liefdadigheidsprojecten. En als vanouds maakte elk pasgehuwd hertogelijk paar zijn blijde intrede in Hingene, met praalstoeten, concerten, banketten en vuurwerk. Op 1 september 1873 schreef Isabelle de Clermont-Tonnerre haar moeder over de festiviteiten die haar en haar echtgenoot Henri d'Ursel, de oudste zoon van Leon d'Ursel, te beurt waren gevallen: “Ma chère maman, we zijn gisteren in Hingene toegekomen. U zou zich goed geamuseerd hebben, want u houdt van couleur locale en die was er in overvloed, dat kan ik u verzekeren. Aan de dorpsgrens werden we opgewacht door de leden van het gemeentebestuur, de gendarmes en de bevolking. In het wit geklede meisjes knoopten linten aan onze koets. Voorafgegaan door een hele stoet, die we niet konden zien, reden we stapvoets verder. Gelukkig heb ik de kunst van het groeten al lang geleerd, want ik moest vele glimlachen uitdelen. We deden het zoals we een rivier overstaken: ieder waakte over zijn kant. Het dorp was versierd en bedekt met spreuken: ‘Vivent les époux, vivent le comte Henri et son épouse chérie, vive la famille d'Ursel Clermont-Tonnerre, etc.’ Verder was bijna alles in het Vlaams. Af en toe deden ze ons stoppen voor een serenade of om op onze gezondheid te dringen. Aan de kerk werden we opgewacht door de familie. De pastoor gaf ons de zegen en sprak ons toe. (...) Aangekomen op de brug voor het kasteel, konden we eindelijk de stoet zien die ons was voorafgegaan. Er waren een vijftigtal thema's: de Vier Seizoenen, de Welvaart, de Rechtvaardigheid, de Dag, de Nacht, de Huwelijksgod en drie maagden die de drie dorpen Hingene, Wintam en Eikevliet voorstelden, etc. De boerinnen reden op paarden en droegen kleurige mantels. Toen volgden de wagens: het interieur van een boerderij, de

¹² Linda VAN LANGENDONCK, *Het kasteel en het dorp. Honderd jaar herinneringen*, Antwerpen, 2004.

bleeksters, de vissers, de mandenmakers, de keukenmeiden en zelfs negerinnen die pijlen afschoten. Iedereen zong en stopte voor ons om hun kunnen te demonstreren, waarbij mijn jurk bijna een emmer zeepwater te verwerken kreeg, toen die over een wagen werd gegooid. Tijdens het diner gaf de fanfare een oorverdovend concert. De dag werd afgerond met vuurwerk in het dorp¹³.” Helaas was het huwelijksgeluk van korte duur. Twee jaar later overleed Henri d’Ursel op 35-jarige leeftijd aan tuberculose. Daardoor was het zijn jongere broer Joseph die in 1878 zijn vader opvolgde.

Ondertussen werd het domein steeds verder uitgebreid, meestal door de aankoop van vele kleine

percelen. In 1804 omvatte het bezit in en om Hingene 171 hectaren, in 1859 was dat al aangegroeid tot 293. Enkele vertrekken van het kasteel werden heringericht met nieuw interieurtextiel en twee grote partijen Chinees papierbehang, maar het 18de-eeuwse ontwerp van Servandoni werd grotendeels gerespecteerd. Althans, wat het kasteel betreft, want vanaf 1883 werd het hele gebied tussen het kasteel en het paviljoen de Notelaer heraangelegd door de Duitse landschapsarchitect Eduard Keilig. Voor het park inspireerde hij zich op de modieuze Engelse landschapstijl, maar met het behoud van een aantal beeldbepalende elementen uit de voorgaande fasen, zoals het grachtenpatroon en de zichtassen van Servandoni. De parterres verving hij door een rijke en gevarieerde collectie boomgroepen en bloeiende heesters. De polders van Hingenebroek werden omgevormd tot een park met grote dreven en ruime grasbermen, ideaal voor de jacht en de houtwinning.

Ontwerp voor het park van Hingene door Eduard Keilig (1883)

De glorie tijd duurde tot de eerste helft van de twintigste eeuw. Ook Robert, zevende hertog d’Ursel (1873-1955), respecteerde de historische eigenheid van het kasteel. De wandbespanningen in Chinees papier en in katoen werden met zorg in stand gehouden, badkamers en sanitair werden discreet geïntegreerd in voormalige garderobes en antichambres. Het verblijf van Belgische, Duitse en geallieerde officieren tijdens de Eerste en de Tweede Wereldoorlog richtte nog de meeste schade aan.

¹³ M. DE DAINVILLE, *Isabelle de Clermont-Tonnerre : comtesse Henri d’Ursel, fondatrice des Orantes de l’Assomption, 1849-1921*, Lethielleux, Paris, 1939, p. 69-85..

Net zoals de vorige drie generaties diende ook Robert d'Ursel het algemene belang, als burgemeester van Hingene (tot 1921), senator en regeringscommissaris. En Hingene bleef een gewaardeerd jachtdomein, zo blijkt uit de mijmeringen van de hertog over zijn leven als jager: "In oktober nodigde mijn vader (Joseph d'Ursel) een paar burens uit voor kleine drijfjachten. Dat was een pittoresk gebeuren, waarbij de drijvers lange stokken droegen om over de vele grachten te springen. Er was niets pakkender dan hen bij het vallen van de avond te zien passeren onder de ramen van het kasteel, hun stok op de schouder, terwijl ze met het aangeboren muzikaal gevoel dat de Vlamingen hebben oude

liedjes en marsen zongen." En hij ging verder: "Hoewel hij een goede schutter was, kreeg mijn vader later een afkeer van de jacht en liet hij de leiding aan mij over. Met wisselend succes liet ik fazanten kweken om de eentonige en te gemakkelijke jacht te verbeteren in dat platte en open land. Dat deden we door de fazanten op te drijven of door ze te doen opvliegen met vlaggen. Zo had ik een jacht bedacht – dichtbij het dorp waarvan ik wist dat de fazanten er nooit naartoe zouden vliegen – waarbij de drijvers vertrokken van op dezelfde lijn als de jagers. De vogels wandelden zo tot op het einde van het park, draaiden zich om en vloegen over de mannen. Verder opgeschrikt door zwaaiende vlaggen kwamen de fazanten uiteindelijk binnen het schootsveld precies boven een vijver. De jacht was misschien niet moeilijk, maar toch minstens een uitdaging en heel behoorlijk voor een vlak land ¹⁴."

Robert, zevende hertog d'Ursel (1873-1955)

Dertig jaar later noteerde ook zijn dochter Hedwige d'Ursel (1902–1987) haar herinneringen: "In de herfst was het tijd voor de jacht. Mijn vader trok er dikwijls op uit, voorzien van zijn geweren en zijn trouwe knecht Egide. Geboren en getogen in het dorp, in onze dienst sinds zijn veertiende en handig als geen ander, was hij de beste van alle voorladers. De stoet van gasten was helemaal anders dan die in de zomer, met hun dikke kleren en hun luide stemmen die galmden in de inkomhal. Je zag ze staan wachten aan de bosrand en zodra ik kon ontsnappen, ging ik aan de uitgeworpen patroonhulzen snuiven, gedrenkt in de geur van het poeder. De boswachters gaven me de mooie blauwe en zwarte pluimpjes van de Vlaamse gaaien om op mijn hoed te steken. 's Avonds stalden ze de patrijzen en fazanten uit op de brug en zongen de drijvers, leunend op hun lange stokken waarmee ze over de grachten sprongen, met hun mooie mannenstemmen oude Vlaamse liedjes. Eén ervan, ik weet niet waarom, begon met de woorden 'Napoleon heeft zijn naam gegeven...' . Aan wie, aan wat heeft hij zijn naam gegeven? Niemand weet het nog. Het eindigde met een sentimenteel deuntje 'Waar kan men beter zijn dan bij onze beste vriend', terwijl ze rond de vijver wandelden in het licht van hun toortsen,

¹⁴ Robert D'URSEL, *Souvenirs de chasse et de voyages*, Desclée De Brouwer, Brugge, 1942.

wat ze zonder twijfel al van generatie op generatie deden. Ze leken gelukkig op het einde van die lange dag – ze kregen trouwens een flink deel van de vangst – en ik was het ook wanneer ik naar hen luisterde ¹⁵.”

Na vier generaties als “noblesse d’*épée*” en vier generaties in openbare dienst, sloeg Henri, achtste hertog d’Ursel (1900-1974) een andere weg in. Net zoals zijn zoon Antonin, negende hertog (1925–1989), en zijn kleinzoon Stéphane (1971-), tiende en huidige hertog, verkoos hij een leven buiten de schijnwerpers. Na een gearrangeerd en rijk huwelijk (dat echter vroegtijdig werd ontbonden) en een liefdevol, maar arm huwelijk (dat bruusk werd beëindigd door een tragisch ongeval) trok Henri d’Ursel zich met zijn drie jongste kinderen en twee bedienden terug in Hingene. ‘s Zomers woonden ze in een deel van het kasteel, maar in de winter werd het te koud en verhuisde iedereen naar de kleinere bijgebouwen. In die periode – eind jaren 1960 – waren de omstandigheden ook drastisch veranderd: er golden heel andere spelregels dan tijdens het ancien régime, wanneer de kastelen en landgoederen van de adel vorm hadden gekregen.

De feodale tijd begon te wankelen in het begin van de 19de eeuw. Met de invoering van een nieuw burgerlijk wetboek hervormde Napoleon het privaatrecht, in Frankrijk maar ook in de geannexeerde gebieden. Eén van de bepalingen – de gelijke verdeling van goederen onder alle erfgenamen – legde uiteindelijk een tijdbom onder het vermogen van de familie d’Ursel. Aanvankelijk was die familie zo klein en haar (grotendeels onroerend) fortuin zo immens, dat de erfenissen ondanks de verdelingen riant bleven. Toen Napoleon in 1804 de “Code civil” invoerde, bestond de familie d’Ursel uit welgeteld drie personen: Charles-Joseph, de vierde hertog, en zijn twee zussen Louise en Emilie. Tegelijk hoorde de hertog in 1815 wel tot de tien rijkste inwoners van de Zuidelijke Nederlanden¹⁶. Op de lange termijn werd de situatie echter onhoudbaar. Charles-Joseph had vijf kinderen, halverwege de 19de eeuw waren er al twintig graven en gravinnen d’Ursel en begin 20ste eeuw meer dan vijftig. Vandaag telt de familie ongeveer tweehonderd leden.

De geleidelijke verbroekeling van het fortuin – nog versterkt door de successierechten die vanaf 1851 betaald moesten worden – werd echter lange tijd gemaskeerd door een andere evolutie: die van de stijgende opbrengsten uit gronden. Traditioneel bestond het bezit van een adellijke familie vooral uit bossen, weiden en akkers. Gedurende de hele 19de eeuw profiteerden ze dan ook maximaal van de hoge grondrenten en pachtprizen, die voortvloeiden uit de enorme bevolkingstoename en de parallelle vraag naar voedingsmiddelen. Maar op het einde van die eeuw werd de Europese markt overspoeld met goedkoop graan, dat met stoomtreinen en –boten werd aangevoerd uit het Noord-Amerikaanse binnenland. De inkomsten uit gronden kelderden en zouden nooit meer het oude niveau bereiken.

Terwijl hun vermogen verdeeld werd en hun inkomsten afnamen, moesten edellieden steeds meer betalen voor de arbeid van vaklieden, dagloners en vooral bedienden. Dat was problematisch, want het

¹⁵ Hedwige D’URSEL, *Ombre Portée*, Perret-Gentil, Genève, 1974.

¹⁶ BETERAMS F-G-C., *The high society belgo-luxembourgeoise au début du gouvernement de Guillaume Ier, roi des Pays-Bas, 1814-1815*. Wetteren 1973.

onderhoud van parken en tuinen, kastelen en herenhuizen, bleef even arbeidsintensief als het altijd geweest was. Generatie na generatie werd het moeilijker om parken en kastelen te laten schitteren met steeds minder tuiniers, koetsiers, meiden en knechten, tot er uiteindelijk geen meer over bleven.

Door deze evoluties moesten vele edellieden in de 20ste eeuw heroïsche gevechten leveren om hun kasteel in een aanvaardbare staat aan de volgende generatie door te kunnen geven. Henri d'Ursel heeft dat niet gedaan: "Ik heb zes kinderen en ik wil hen allemaal op weg zetten in het leven. Hoe wil je dat ik doe?", zou hij daarover gezegd hebben. Begin jaren 1970 besloot hij om het kasteel te verkopen. Had dat vermeden kunnen worden? Misschien wel. Andere geslachten hebben hun landgoed wel weten te behouden: de prinsen de Ligne in Beloëil, ten koste van immense inspanningen, en de prinsen de Merode in Westerlo en Rixensart, onder meer dankzij de oprichting van een patrimoniumvennootschap. Maar ook binnen de familie d'Ursel hebben verschillende jongere takken, die ontstonden in de 19de eeuw, de zorg voor de kastelen van onder andere Oostkamp, Durbuy, Zemst en Hex op zich genomen. Daarbovenop was ook het hôtel d'Ursel, de statige residentie op de Brusselse Houtmarkt, enkele jaren eerder al gesloopt voor de aanleg van de noord-zuidverbinding. Hoewel Henri d'Ursel in zijn onuitgegeven memoires schrijft dat "l'abandon des murs de l'Hôtel d'Ursel, des murs et des jardins d'Hingene, dont j'avais rendu le sort inévitable, me désolait relativement peu", zou het verlies van Hingene nog vele jaren een bijzonder gevoelig punt blijven.

Voor vijftien miljoen frank (372.000 euro) en na een nipte stemming in de gemeenteraad (zeven voor, zes tegen) werd het lokale bestuur in 1973 de nieuwe eigenaar. Het achttien hectare grote park werd onmiddellijk opengesteld, het kasteel werd verhuurd aan een filmproducent, al mocht de gemeente het nog gebruiken voor eigen culturele activiteiten. De inboedel maakte echter geen deel uit van de verkoopovereenkomst en moest dus worden verhuisd. Het enorme archief werd gedeponneerd in het Algemeen Rijksarchief, sommige meubels en schilderijen vonden onderdak bij familie en enkele stukken werden verkocht. En onvermijdelijk werd ook veel vernietigd en gestolen. Wat overbleef werd overgebracht naar een ruim appartement op de Brusselse Tervurenlaan, waar de nieuwe hertog Antonin d'Ursel zich vestigde met zijn echtgenote en drie jonge kinderen. De filmproducent beschikte ondertussen over een zo goed als leeg kasteel, waarin alleen de Chinese interieurdecoratie en de vele textielbespanningen waren achtergebleven.

Al gauw bleek dat de onderhouds- en restauratiekosten het gemeentelijk budget te boven gingen. Na de fusie van Hingene met buurgemeente Bornem in 1977, werd het kasteel dan ook voor één symbolische frank verkocht aan het Vlaamse Ministerie van Cultuur. Ondertussen werd ook het huurcontract met filmproducent beëindigd. De overheid liet dringende instandhoudingswerken uitvoeren aan het dak en de gevels, maar de herbestemming van een kasteel paste niet in het toenmalige cultuurbeleid. Halverwege de jaren 1980 werd het gebouw in erfpacht gegeven aan de vennootschap Aktiv, die er een seminarie- en congrescentrum met hotelfaciliteiten zou onderbrengen. Tijdens de drastische verbouwingswerken werd onder andere het stucwerkplafond in de vestibule vervangen door een moderne, glazen constructie. Na een ongeval van de zaakvoerder stopten de werken abrupt. De volgende tien jaar liet de Vlaamse overheid het gebouw leeg staan, ten prooi aan

vandalen, weer en wind. Pas begin jaren negentig konden geëngageerde beleidsmakers en ambtenaren van de provincie Antwerpen het kasteel redden van de ondergang. Op 1 januari 1994 kocht het provinciebestuur het domein, een jaar later gevolgd door het kasteel. Zo kwam het volledige kasteeldomein d'Ursel weer in handen van één eigenaar: het nieuwe leven kon beginnen.

“Lieu de memoire” (1994 - ...)?

Wanneer een edelman zijn kasteel verkoopt, worden de grote woorden niet geschuwd: de ketting is verbroken, de ziel is uit het gebouw. In vele gevallen is dat terecht. Talrijk zijn de kastelen die in handen kwamen van lokale besturen en werden omgevormd tot gemeentehuis, feestzaal, thuishaven voor de verenigingen of “dépendance” van het plaatselijke cultuurcentrum. Als gevolg van die herbestemming en de dikwijls ingrijpende verbouwingen, vervaagt de herinnering aan de oorspronkelijke functie – die van particulier woonhuis – en aan de vroegere bewoners snel. Toen het provinciebestuur in 1994 het kasteel d'Ursel kocht, was echter niet de herbestemming, maar wel de redding van het waardevol patrimonium de eerste bekommernis. Ondanks het verval doorheen de eeuwen, maar vooral tijdens de jaren van leegstand, was het kasteel een uniek voorbeeld van een 18de-eeuwse adellijke zomerresidentie, waarvan de indeling en de interieurdecoratie bijzonder goed bewaard waren gebleven.

Om praktische en budgettaire redenen zou de restauratie van het kasteel in verschillende fasen verlopen. De eerste stap was een uitgebreid materieelwetenschappelijk vooronderzoek. Het hele gebouw is grondig bestudeerd: wandbespanningen in textiel en papier werden zorgvuldig gedomonteerd, parketvloeren ontleed, marmeren tegels uitgelicht en oude verflagen geanalyseerd. Daarnaast werden zowel binnen als buiten archeologische opgravingen uitgevoerd. Daarnaast werd er in het familiearchief ook een kunst- en bouwhistorisch onderzoek uitgevoerd. Op basis van dit lijvige dossier werd beslist om het kasteel zoveel mogelijk te restaureren in 18de-eeuwse stijl, naar de verbouwingen die Servandoni vanaf 1761 uitvoerde voor Charles, tweede hertog d'Ursel ¹⁷.

Tussen 1999 en 2001 werd het kasteel opnieuw wind- en waterdicht gemaakt en kregen de gevels opnieuw hun de 18de-eeuwse okergele afwerking. Daarna werden de kelders en de representatieve ruimten op de begane grond gerestaureerd en begin 2004 in gebruik genomen. In het voorjaar van 2007 werden de Chinese interieurdecoratie en de eerste katoenen wandbespanningen teruggeplaatst en in september van dat jaar volgde de plechtige opening van de voormalige appartementen op de eerste verdieping. De interieurrestauratie van de tweede verdieping, met de vertrekken van de hogere

¹⁷ Het materieelwetenschappelijk onderzoek werd uitgevoerd door Linda Van Dijck en Louis De Coninck. Frieda Sorber, wetenschappelijk diensthoofd van het onderdeel van het Modemuseum Antwerpen was verantwoordelijk voor de studie van de textilia en zal de restauratie begeleiden. Geert Wisse, specialist historisch behangpapier, maakte een uitgebreide catalogus van de nog aanwezige (resten van) behangpapieren. Hij stond ook in voor de wetenschappelijke begeleiding van de restauratie van het Chinese papier, uitgevoerd door Rosemie Cheroutre. Het historische onderzoek gebeurde door Joke Bungeneers en Linda Van Langendonck van de dienst erfgoed van de Provincie Antwerpen. Het archeologische onderzoek vond plaats onder leiding van Joke Bungeneers.

bedienden en de adellijke kinderen, startte in het voorjaar van 2010 en zal vermoedelijk in 2012 worden voltooid. Parallel worden ook tientallen bewaarde wandbespanningen gereinigd, gerestaureerd en geleidelijk teruggeplaatst op de bovenverdiepingen.

Voor de precieze herbestemming van het kasteel lagen er vele opties open, al werd snel duidelijk dat het nieuwe leven vooral cultureel zou zijn. Maar zelfs die vlag kon vele ladingen dekken. Werd het een leeg kasteel, waar vooral de bouwgeschiedenis centraal staat, zoals Chambord of Blois in de Loirestreek? Of een polyvalente tentoonstellingszaal en concertruimte? Werd het een museum met historische interieurs, zoals de kastelen van Gaasbeek, Beauvoorde en Modave? Een museum met een specifieke collectie, zoals de zilvermusea in Seneffe of in het Sterckshof in Deurne? Of een mengvorm van beide, zoals het kasteel van Laarne, waar sommige zalen zijn heringericht, maar in andere de zilvercollectie van Claude d'Allemagne wordt getoond? Uiteindelijk is het een – enigszins organisch gegroeide – combinatie van dat alles geworden.

In grote lijnen omvat de huidige werking van het kasteel muzikale, cultuurhistorische en receptieve activiteiten. Jaarlijks vinden er een twintigtal concerten plaats, georganiseerd in samenwerking met verschillende lokale en regionale partners. Soms worden die concerten gecombineerd met een masterclass: een intensieve muziekopleiding op hoog niveau, met een internationaal publiek. De cultuurhistorische activiteiten zijn erg gevarieerd. De voorbije jaren brachten naast tentoonstellingen over historische onderwerpen, zoals de kasteeltuinen, de militaire carrières van de hertogen of de 18de-eeuwse bibliotheek van Charles d'Ursel, ook projecten met hedendaagse kunst en figurentheater. Maar er zijn net zo goed rondleidingen, Open Monumentendagen, Erfgoeddagen, initiaties met historische dans, kinderkunstenfestivals, Kasteelfeesten een reeks 18de-eeuwse diners. Naast muziek en cultuur is het kasteel ook een gegeerde plaats voor seminaries, recepties en vieringen, georganiseerd door bedrijven, particulieren en verenigingen.

Met deze waaier aan activiteiten spreekt het kasteel d'Ursel een publiek aan van alle leeftijden, van alle opleidings- en inkomensniveaus, van vlakbij en van heel ver weg. Iedereen is er welkom en we brengen voor elk wat wils. Zo krijgt een monument van het verleden een functie in de hedendaagse maatschappij. Een functie, die misschien niet eens zo veel verschilt van de redenen waarvoor het kasteeldomein ontworpen en generatieslang gebruikt werd. Ook toen kwamen gasten er musiceren, dineren en vieren, ook toen bewonderden ze het interieur en keurden ze de kunstschaten. En al waren dat binnenshuis meestal adellijke vrienden, familie en kennissen, buiten was iedereen welkom op grote volksfeesten naar aanleiding van een hertogelijk huwelijk of het bezoek van een landvoogd. In dezelfde geest van gastvrijheid en feestelijke evenementen werken we dus verder in een eeuwenoude traditie.

Maar hoe zit het met de familie d'Ursel? Met die onlosmakelijke band die langzaam is gegroeid tussen een familie en een kasteel, een domein, een dorp? De navelstreng werd alleszins vrij ruw doorgeknipt bij de verkoop in 1973. De volgende twintig jaar was er nauwelijks contact tussen de opeenvolgende eigenaars van het kasteel en Antonin d'Ursel, die in Brussel woonde. Na zijn vroegtijdig overlijden in 1989 werd zijn zoon Stéphane – amper 18 jaar – het hoofd van het huis. “Het kasteel betekent waarschijnlijk meer voor diegenen die er in hebben gewoond of die er zijn geboren”, zo zei hij in 2005 in een interview met La Libre Match. “Ik was maar drie jaar oud toen het kasteel werd verkocht. Voor mij betekent Hingene het dorp, de met wilgen afgeboorde wegen, de schoonheid van de natuur en van de Schelde, de jachten die door mijn vader zaliger werden georganiseerd, de vriendelijkheid van de boswachter, de glimlach van de rentmeesteres. Ik denk dat wij allemaal iets van Hingene in ons dragen, maar het is een gevoel dat ik moeilijk kan uitdrukken. Een ding is zeker, ik voel me er goed. Het is een plaats die een charme en een magie uitstraalt waarop de tijd geen invloed heeft. Ik heb ook goede herinneringen aan een kasteelfeest waar een vriend me als verrassing naartoe had gebracht. Natuurlijk staat in Hingene ook het familiegraf waar mijn grootvader en mijn vader begraven zijn. Vele d'Ursels gaan er op Allerheiligen naartoe. Helaas kom ik er zelf niet zo vaak als ik zou willen. Soms bezoek ik de boswachter, voor enkele fazanten of om wat nieuws van onze overblijvende gronden te horen. Het gerealiseerde werk door zowel de Vlaamse Gemeenschap als door de provincie Antwerpen is in elk geval buitengewoon. Ik waardeer in het bijzonder dat er zo veel verschillende activiteiten worden georganiseerd. Daardoor kan het kasteel een breed publiek aanspreken: kinderen, studenten, muzikkliefhebbers en mensen die geïnteresseerd zijn in het verleden. Ik ben blij dat het kasteel niet louter een seminariecentrum is geworden, bestemd voor een economische elite. Wanneer ik vandaag het park vol kinderen en wandelaars zie, die allemaal welkom zijn in het kasteel, dan heb ik het gevoel dat dit het juiste vervolg is van een geschiedenis die mijn familie en de inwoners van Hingene al zo lang verenigd.”

De hernieuwde contacten met Stéphane d'Ursel en zijn familie zijn er niet op één dag gekomen. In het begin ging het zelfs vrij moeizaam. Kort na de verwerving door het provinciebestuur werd er volop gespeurd naar bronnen voor het historisch onderzoek. De toelating om het familiearchief in het Rijksarchief te mogen consulteren, werd onmiddellijk gegeven, maar vragen naar foto's, plannen of documenten privé-bezit kenden minder succes. Na de stoet van eigenaars en huurders die in de voorbije twintig jaar ook allemaal wilde plannen hadden met het kasteel, stelde de familie zich begrijpelijkerwijze afwachtend op. Maar geleidelijk bleek dat het de provincie menens was. Familieleden die op Allerheiligen de grafkelder bezochten, konden zelf vaststellen dat de buitenrestaurantie met rasse schreden vorderde en dat er ook binnen grote bedrijvigheid heerste.

Een belangrijk, symbolisch moment was de organisatie van de jaarlijkse algemene vergadering van de Association de la Famille d'Ursel in Hingene. Die associatie verenigt alle afstammelingen van Charles-Joseph, de vierde hertog d'Ursel, intussen verdeeld over één oudste, hertogelijke tak, en zes jongere, grafelijke takken. Ze werd opgericht na het verlies van zowel de stadsresidentie als het voorouderlijk kasteel en probeert sindsdien het familiepatrimonium te bewaren. Bij toerbeurt nodigt elk van de takken de andere leden uit om de banden aan te halen en familie zaken te bespreken. Op 25 september

2005 verzamelden aldus tientallen d'Ursels in de vestibule van het kasteel. Voor de oudere generatie was het een onverwacht weerzien, voor de jongeren een eerste kennismaking. Sindsdien tekende er bij de opening van een tentoonstelling of inhuldiging van een nieuw gerestaureerd gedeelte altijd een delegatie van de familie present. Uit sympathie, maar ook omdat ze zelf stukken in bruikleen gaven. Voor de tentoonstelling over de militaire carrières van de hertogen leenden verschillende familieleden portretten van de hoofdrolspelers, boeken en miniatuurkanonnen, die 'altijd' onder de biljarttafel in de bibliotheek hadden gestaan. Nadien stoffeerden de vijftig mooiste boeken uit die collectie een volgende tentoonstelling. En voor onze historische publicaties konden we altijd rekenen op een bijdrage van graaf Baudouin d'Ursel, die de geschiedenis van zijn familie schreef.

Zo sijnpelde de herinnering aan de vroegere bewoners door in het nieuwe leven van het kasteel, zij het niet altijd even prominent. Dat veranderde in augustus 2009. Toen besliste Stéphane d'Ursel om met zijn gezin te emigreren naar Centraal-Amerika. Het appartement in Brussel, waar een belangrijk deel van de inboedel van het kasteel was ondergebracht, moest worden leeggemaakt. De eeuwenoude voorwerpen meenemen naar Amerika was niet evident en ook van een verdeling of een verkoop kon geen sprake zijn. In overleg met zijn moeder, broer en zus stelde de hertog voor om de collectie samen te houden en ze te laten terugkeren naar de wieg: het kasteel van Hingene. Alzo geschiedde. Duizenden boeken en tientallen meubels, schilderijen en siervoorwerpen werden in bruikleen gegeven en vonden opnieuw onderdak waar ze vandaan kwamen. Al die stukken waren ruimschoots onvoldoende om alle kamers opnieuw in te richten, maar dat was ook niet de bedoeling. Wel maakt de bruikleen de herinnering aan het vorig leven als adellijke zomerresidentie tastbaar. Vier staatsieportretten – één uit elke eeuw dat het kasteel bewoond werd – sieren opnieuw de muren van de vestibule. Iedereen die binnenkomt voor een concert, een tentoonstelling, een receptie of zelfs een reparatie wordt zo verwelkomd door de voormalige bewoners. Wie verder gaat, komt terecht in de bibliotheek, met duizenden boekdelen ingebonden in leren banden en bedrukt met gouden letters.

Op termijn zullen er ook drie slaapkamers en een salon worden heringericht met secretaïres, commodes, schilderijen, een grote porseleinkast (en een fijne selectie porselein van Meissen en Sèvres), tafeltjes en een hele reeks zetels en stoelen. Het meest opvallende meubelstuk is een 19de-eeuws kamerscherm, dat door een hertogin werd beschilderd met alle bezittingen van de familie. Hingene staat er uiteraard ook op, met een zicht op het kasteel, de toegangspoort, de inkomhal, de grote salon én het schildersatelier in het park, dat voor deze artistieke hertogin werd gebouwd. Naast boeken, schilderijen en meubelen omvat de bruikleen nog heel wat andere voorwerpen. Dertig ingelijste tekeningen en gravures sieren opnieuw de gangen op de eerste verdieping. Vijf prenten vervulde de collectie Chinese interieurdecoratie. Ook een uitzonderlijk mooi bewaard stuk Indisch katoen – zoals er momenteel ongeveer negentig wandbespanningen in restauratie zijn – vond opnieuw zijn weg naar het kasteel. En dan zijn er nog de vele charmante snuisterijen: vijf schermwaaiers, beschilderd door de adellijke dames, zilveren livreiknopen, vier 19de-eeuwse portretjes van bedienden, die jarenlang in dienst waren van de familie. En ga zo maar door.

Dankzij deze unieke bruikleen krijgen bezoekers een beeld van hoe er vroeger geleefd werd in het kasteel. Na de restauratie van de tweede verdieping zal er in een aantal kamers ook een tentoonstelling komen over de geschiedenis van het gebouw en zijn bewoners. Zo wordt het kasteel d'Ursel – uiteindelijk – toch een “lieu de memoire” voor de familie die er zijn naam aan heeft gegeven. Maar het wordt geen schrijn voor de graven en hertogen van weleer. We koesteren de herinnering aan wat geweest is, maar we staan met onze beide voeten in het heden, waar sociale en culturele activiteiten – als vanouds – leven brengen in het kasteel. Dát is de beste garantie voor een mooie toekomst.

Koen De Vlieger-De Wilde
Beheerder kasteel d'Ursel

Joke Bungeneers
Erfgoedconsulent Provincie Antwerpen